

۶۷

سال سی و سوم
تابستان ۱۴۰۴

مقاله پژوهشی

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۶/۰۹
تاریخ بازنگری: ۱۴۰۳/۱۰/۲۳
تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۵/۱۲
تاریخ انتشار: ۱۴۰۴/۰۵/۱۴
صص: ۲۱۲-۱۸۵شابا چاپی: ۶۹۷۲-۲۲۵۱
الکترونیکی: ۵۱۹۶-۲۶۴۵

الگوی جاری تربیت دینی دانشجویان دانشگاه فرهنگیان: رویکرد نظریه داده بنیاد

عباس قاسمیان^۱ | هادی پورشافعی^۲ | محسن آیتی^۳ | سیدمحمدکاظم علوی^۴

چکیده

هدف اصلی این پژوهش، صورت‌بندی الگوی نظری حاکم بر برنامه‌دستی در حال اجرای تربیت دینی دانشگاه فرهنگیان بود. این پژوهش از نوع پژوهش کیفی و با روش نظریه داده بنیاد براساس رویکرد سیستماتیک اشتراوس و کوربین انجام شد. جامعه آماری مورد مطالعه این پژوهش شامل کلیه کارگزاران اصلی دخیل در برنامه‌دستی تربیت دینی دانشگاه فرهنگیان شامل دانشجومعلم، اساتید و مدیران گروه‌های آموزشی دانشگاه فرهنگیان استان خراسان رضوی بودند. نمونه پژوهش حاضر شامل ۱۸ نفر از دانشجو معلم، ۱۴ نفر از اساتید دانشگاه فرهنگیان و ۳ نفر از مدیران گروه‌های آموزشی بودند که به شیوه هدفمند موارد مطلوب انتخاب شدند. داده‌ها از طریق مصاحبه نیمه‌ساختاریافته جمع‌آوری و در طی سه مرحله کدگذاری باز، کدگذاری محوری و انتخابی مورد تحلیل قرار گرفتند. برای تأمین روایی و پایایی از معیارهای لینکن و کوبا و رانو و پری استفاده شد. نتایج پژوهش در قالب مدل پارادیمی شامل عدم تجانس و هماهنگی در ابعاد برنامه‌دستی تربیت دینی دانشگاه فرهنگیان به عنوان مقوله‌ی محوری و شرایط علی، عوامل زمینه‌ای (ساختار قانونی و تصمیمات دانشگاه، گروه همسالان، خانواده و جامعه)، شرایط مداخله‌ای تسهیل‌گر، شرایط مداخله‌گر محدودکننده، راهبردهای پیشنهادی (رویکردهای آموزش دینی، طراحی برنامه استراتژیک در زمینه نهادینه‌سازی تربیت دینی، استفاده از سازوکارهای تشویقی، اعتدال ورزی در تربیت دینی) و پیامدهای جاری (دین دانی به‌جای دین‌داری در دانشجو معلم) سازمان یافت.

کلیدواژه‌ها: تربیت دینی، دانشجو معلم، برنامه‌دستی، دانشگاه فرهنگیان، نظریه داده بنیاد.

۱. دانشجوی دکتری برنامه‌ریزی درسی، گروه علوم تربیتی، دانشکده روان‌شناسی و علوم تربیتی، دانشگاه بیرجند، بیرجند، ایران.

۲. نویسنده مسئول: دانشیار، گروه علوم تربیتی، دانشکده روان‌شناسی و علوم تربیتی، دانشگاه بیرجند، بیرجند، ایران.

Hpourshafei@Birjand.ac.ir

۳. دانشیار، گروه علوم تربیتی، دانشکده روان‌شناسی و علوم تربیتی، دانشگاه بیرجند، بیرجند، ایران.

۴. دانشیار، گروه فلسفه و حکمت اسلامی و ادیان و مذاهب، دانشکده الهیات و معارف اسلامی، دانشگاه حکیم سبزواری، سبزوار، ایران.

استناد: قاسمیان، عباس؛ پورشافعی، هادی؛ آیتی، محسن؛ علوی، سیدمحمدکاظم. (۱۴۰۴). الگوی جاری تربیت دینی دانشجویان دانشگاه

فرهنگیان: رویکرد نظریه داده بنیاد، پژوهش در مسائل تعلیم و تربیت اسلامی، ۱۸۵-۲۱۲. DOR: 20.1001.1.22516972.1404.33.67.6.8

مقدمه و بیان مسئله

مهم‌ترین و اساسی‌ترین مسئله‌ای که انسان از اولین روزهای پیدایش با آن روبرو بوده است "تربیت" است. این موضوع هنوز هم برای انسان ابعاد ناشناخته‌ای دارد و ماهیت "مسئله" ای آن پابرجا است به همین دلیل هرگونه تلاش و سرمایه‌گذاری برای پیشرفت و حل مطلوب آن را مجاز می‌داند (شعاری نژاد، ۱۳۶۹: ۳). تربیت از دیدگاه اصول حاکم بر آموزش، فراهم کردن زمینه‌ها و عوامل برای شکوفا کردن و به فعلیت رساندن استعدادها و بالقوه انسان و حرکت تکاملی او به سوی هدف مطلوب، منطبق بر اصولی معین و برنامه‌های منظم و سنجیده تعریف می‌شود (مجبی و خویگانی، ۱۳۹۲: ۶۷). هرست تربیت را نوعی علم می‌داند؛ لذا هر آنچه لازمه علمی بودن یک مقوله است، باید در مورد تربیت نیز لحاظ شود (باقری، ۱۳۹۰). تربیت دارای ابعاد و جلوه‌های مختلفی است (رمضانی و حیدری، ۱۳۹۰: ۲) که یکی از مهم‌ترین این ابعاد تربیت دینی فراگیران است. تربیت و آموزش دینی یکی از علوم مورد نیاز و ضروری بشر می‌باشد (دهقانی و دیگران، ۱۴۰۲: ۹۴). «تربیت دینی عبارت است از مجموعه اعمال عمدی و هدف‌دار به منظور آموزش گزاره‌های یک دین به افراد، به نحوی که افراد در عمل به آن آموزش‌ها متعهد و پایبند گردند» (داودی، ۱۳۸۹: ۲۶).

در بین عناصر اصلی در نظام آموزشی کشور، نقش معلمان را نمی‌توان نادیده گرفت. معلم تأثیرگذارترین عنصر نظام‌های تربیتی بر رفتار فراگیران است (مکسول^۱، ۲۰۱۷). «معلمان در کنار اداره کلاس، مشاوره و راهنمایی، به صورت غیررسمی و غیرمستقیم نقش مهمی در الگودهی به دانش آموزان و ترغیب آن‌ها به اکتساب و تقویت دینی و ایمان مذهبی ایفا می‌کنند» (شورای عالی انقلاب فرهنگی، ۱۳۹۰: ۱۵۶). معلمان مهم‌ترین کنشگران نظام‌های آموزشی شناخته شده‌اند (بایلر و اُزکان^۲، ۲۰۱۴)؛ و عنصر اصلی در فرآیند اجرای برنامه‌های درسی می‌باشند (آلوسیوبای^۳، ۲۰۱۶). معلم هم سبب علاقه‌مندی به درس دین و زندگی می‌شود و هم یادگیری مطالب دشوار فلسفی کتاب‌های دینی را آسان‌تر می‌کند (عابدی و همکاران، ۱۳۹۷). اهمیت مربی در این فرایند به قدری است که می‌توان تربیت را رابطه هدفمند دوسویه مربی - متربی نامید (شهریاری و نجفی،

1. Maxwell

2. Bayler & Ozkan

3. Alsubaie

۱۳۹۸). ارتقای کیفیت معلم عنصر اصلی در بهبود آموزش شناخته می‌شود (هریس و تایم^۱، ۲۰۱۱ و غلام‌پور و همکاران، ۲۰۱۹)، به عبارتی هیچ نظام آموزشی نمی‌تواند فراتر از سطح توان حرفه‌ای معلمان خود پیشرفت کند (پورشافعی و غلام‌پور، ۱۳۹۸).

نقش دانشگاه در تربیت و آموزش معرفتی-دینی، به عنوان استمرار و تکمیل و تعالی آموزش های قبلی، بسیار مهم و تثبیت کننده است (دهقانی و دیگران، ۱۴۰۲: ۹۴). در ایران با توجه به اسناد نظام آموزش و پرورش، وظیفه تربیت معلم بر عهده دانشگاه فرهنگیان است (اساسنامه دانشگاه فرهنگیان، ۱۳۹۰: ۳). در میان دانشگاه‌های ایران، دانشگاه فرهنگیان به عنوان دانشگاهی جدید در نظام آموزشی عالی با تغییر ساختار تربیت معلم در نظام آموزش و پرورش با اهداف ویژه‌ای به وجود آمد. دانشگاه فرهنگیان به عنوان نهاد اصلی تربیت معلم و رکن تحول و تعالی آموزش و پرورش جمهوری اسلامی ایران مؤسسه‌ای در گستره ملی، با هویت مأموریت گرای حرفه‌ای؛ برای تأمین، تربیت و توانمندسازی منابع انسانی نظام تربیت رسمی و عمومی جمهوری اسلامی ایران مبتنی بر فلسفه تعلیم و تربیت اسلامی و منطبق بر سند تحول بنیادین و پاسخگوی تقاضاهای اجتماعی در حوزه‌های مرتبط با مزیت رقابتی دانشگاه که با استفاده از همه ظرفیت‌های محلی، ملی، منطقه‌ای و بین‌المللی در سال ۱۳۹۰ تأسیس شد (مهرمحمدی، ۱۳۹۵).

دانشگاه فرهنگیان به منظور رشد و توسعه حرفه‌ای دانشجو معلمان برنامه‌های مدونی در دست دارد (قنبری و همکاران، ۱۳۹۶). در میان برنامه‌های دانشگاه فرهنگیان توجه به تربیت دینی و برنامه‌های تربیتی دانشجو معلمان از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است (بازنگری سرفصل دروس دانشگاه فرهنگیان، ۱۳۹۶). با توجه به بررسی برنامه‌های درسی دانشجو معلمان در دانشگاه فرهنگیان حدود ۲۰ واحد تربیتی، جزو دروس گروه معارف اسلامی برای رشد یافتگی دینی- عقیدتی دانشجو معلمان در طول مدت ۸ ترم تحصیلی آن‌ها ارائه می‌شود.

تعداد زیادی از پژوهش‌ها وجود ضعف و چالش در برنامه‌های تربیت دینی نظام آموزشی کشور را گزارش داده‌اند (ظهیری، ۱۳۸۳، محسن زاده، ۱۳۸۹، زین‌الدینی میمند و همکاران، ۱۳۸۹، آقامحمدی، ۱۳۹۳، بت‌شکن و سعادت‌مند، ۱۳۹۴، آقازاده، ۱۳۹۵، رحمان‌پور و میرشاه جعفری، ۱۳۹۵، محمودی، ۱۳۹۶، باقری، ۲۰۲۱). پژوهش امیدی و همکاران (۱۳۹۵) نشان داده است برنامه

1. Harris & Tim

درسی دروس عمومی معارف اسلامی دانشگاه‌ها از حیث محتوای برنامه درسی و شیوه ارزشیابی در حد ضعیف و کمتر از متوسط قرار دارد. همچنین مطالعه صالحی (۱۴۰۰) نشان داد برنامه درسی تربیت دینی در دانشگاه فرهنگیان با نقایص جدی مواجه است. که عمده‌ترین نقاط ضعف این برنامه مربوط به محتوای برنامه (کلی‌گویی، عدم توازن محتوای برنامه درسی) و فرایندهای یاددهی-یادگیری (به‌کارگیری روش‌های تدریس غیر مشارکتی، اقتناعی نبودن، نابسامانی در ارائه محتوا، کلیشه آموزش جزوه و حفظ کردن، عدم ارائه تکالیف یادگیری و عملکردی، استفاده از روش‌های سخنرانی و غیرفعال، اقتناعی نبودن جریان یاددهی-یادگیری، القایی بودن جریان تدریس) است.

نتایج پژوهش دایی‌زاده، سلیمان پور و نعمتی (۱۳۹۳) نشان می‌دهد مطلوبیت کیفیت برنامه درسی دانشگاه فرهنگیان برای تربیت معلم حرفه‌ای کمتر از حد انتظار بوده است. چالش در برنامه-های تربیت دینی مختص نظام آموزشی کشور ما نیست و در دیگر نظام‌ها نیز این مهم وجود داشته و در پژوهش‌ها به آن تأکید شده است (اسمیت و دنتون^۱، ۲۰۰۵؛ زیرترز و کی^۲، ۲۰۰۵؛ کی و زیرترز^۳، ۲۰۰۶؛ والک و همکاران^۴، ۲۰۰۹؛ رابینز و فرانسیس^۵، ۲۰۱۰؛ ایونل و انلیانا^۶، ۲۰۱۵). لو^۶ معتقد است مراکز تربیت معلم از عهده تربیت معلمان دارای توانایی علمی، انواع مهارت‌ها و آمادگی لازم برای تدریس و مدیریت کلاس درس و آگاهی از مواد درسی و اوضاع و احوال دانش آموزان بر نمی‌آیند. (لو، ۲۰۱۳: ۲۱).

بررسی تحلیلی پیشینه پژوهشی در زمینه برنامه درسی تربیت دینی و استدلال‌ها و بیانات متخصصان همان‌طور که در خلاصه تعریف مسئله بیان شده؛ نشان‌دهنده ضعف‌ها و چالش‌هایی در برنامه درسی تربیت دینی دانشگاه فرهنگیان است. نکته مهم این است که تاکنون پژوهشی به بررسی برنامه تربیت دینی دانشگاه فرهنگیان نپرداخته است. توجه به ابعاد گوناگون برنامه درسی تربیت دینی دانشجو معلمان دانشگاه فرهنگیان از دیدگاه تمام‌ذی‌نفعان اصلی و کارگزاران دخیل در برنامه با در نظر گرفتن بافت دانشگاه فرهنگیان و زمینه اجرایی از اهمیت ویژه‌ای برخوردار

1. Smith and Denton
2. Ziebertz and Kay
3. Valk et al
4. Robbins and Francis
5. Ionel & Iuliana
6. Lew

است. لذا این پژوهش بر آن است با در نظر گرفتن واقعیت‌های اجرایی برنامه درسی تربیت دینی در بافت و بستر دانشگاه فرهنگیان، با توجه به دیدگاه کارگزاران اصلی این برنامه، با بررسی وضع موجود برنامه تربیت دینی دانشجو معلمان، الگوی حاکم بر برنامه درسی در حال اجرای تربیت دینی دانشگاه فرهنگیان را شناسایی و صورت‌بندی کند. بنابراین هدف اصلی پاسخ به این سؤال پژوهش است که فعالیت‌های جاری دانشگاه فرهنگیان برای تربیت دینی دانشجو معلمان دارای چه الگوی است؟

مبانی نظری

یکی از مفاهیمی که امروزه دستخوش تفاوت دیدگاه‌ها و تنوع نظرات قرار گرفته است، مفهوم تربیت دینی است. ابهام حاصل از انتظارات گوناگون در باب تربیت دینی بیش از آنکه ریشه در اصل مفهوم تربیت داشته باشد از اختلاف نظر در باب دین، منشأ و کارکرد آن ناشی می‌شود. مفهوم تربیت دینی عبارت است از مجموعه اعمال عمدی و هدف‌دار، به منظور آموزش گزاره‌های معتبر یک دین به افراد دیگر به نحوی که آن افراد در عمل و نظر به آن آموزه‌ها متعهد و پایبند گردند (مشایخی‌راد، ۱۳۸۵، ص ۷۰).

دائرةالمعارف بین‌المللی تربیت، تربیت دینی را چنین تعریف می‌کند: «تدریس منظم و برنامه‌ریزی شده که هدف آن دستیابی فرد به اعتقادهایی درباره وجود خداوند، حقیقت جهان هستی و زندگی و ارتباط انسان با پروردگار و دیگر انسان‌هایی که در جامعه با آن‌ها زندگی می‌کند و بلکه با همه آحاد بشر است» (مشایخی‌راد، ۱۳۸۵: ۷۰). تربیت دینی آن جنبه از تربیت است که انسان را با وظایف و شرایع دینی آشنا نموده و مبانی اعتقادی وی را مستحکم می‌نماید (سبحانی نژاد و یوزباشی، ۱۳۸۹).

اگرچه تعلیم و تربیت دینی کاملاً به آموزش و پرورش رسمی وابسته نیست، باید اذعان کرد که جریان تعلیم و تربیت دینی از طریق نهادهای رسمی و برنامه‌های درسی آن یکی از مهم‌ترین و هدفمندترین بخش تعلیم و تربیت دینی در کشور است (رحمان‌پور و میرشاه جعفری، ۱۳۹۵). همواره بین این نکته که آموزش و تربیت تحت تأثیر دین است یا دین تحت تأثیر آن قرار دارد

اختلاف نظر وجود دارد (کوئیزی^۱، ۲۰۱۸)؛ اما کمتر مناقشه‌ای بین تأثیر این دو بر هم وجود دارد. برای تربیت‌یافتگی دینی متریان معیارها و ابعاد زیادی بیان شده است. با نگاهی به کتاب دکتر باقری (۱۳۸۸) می‌توان این شاخص‌ها را در چهار بُعد مؤلفه‌های اعتقادی و فکری (ناظر بر باورهای دینی افراد)، مؤلفه تجربه درونی (در این مؤلفه عاطفه نقش چشمگیری دارد و از التهاب‌های درونی انسان حکایت می‌کند)، مؤلفه التزام درونی (مستلزم انتخاب چیزی و پایبندی به آن است) و درنهایت مؤلفه عمل که به التزام عملی نسبت به رفتار فرد متدین اشاره دارد، تشخیص داد. گلارک و استارک^۲ (۱۹۶۵) نیز ۵ بُعد شامل باور (باور دینی چیزی است که انتظار می‌رود پیروان یک دین به آن اعتقاد داشته باشند)، بُعد مناسکی (تمام مناسک و ابعادی که دین برای عمل فرد مشخص می‌کند)، بُعد تجربه (تجربیات دینی با احساسات، تجربیات و درون فرد دین‌دار مربوط می‌شود)، بُعد دانش (بعد معرفتی، آگاهی به متون دینی است که می‌تواند الگویی برای باور، عمل و تجربه دینی باشد)، و بُعد پیامدی (پیامد دینی به اعمالی گفته می‌شود که از عقاید، احساسات و اعمال مذهبی ریشه می‌گیرد) را در تربیت دینی مطرح می‌کنند (نقل در خسروانیان و شفیعی، ۱۳۹۲ و تلخابی، ۱۳۹۶).

پیشینه پژوهش

پیشینه پژوهشی نشان می‌دهد مؤلفه‌ها و چالش‌های مختلفی در زمینه تربیت دینی دانشجویان ارائه شده است در ادامه به نمونه‌هایی از آن‌ها اشاره می‌شود: رحمان‌پور و میرشاه جعفری (۱۳۹۵) در پژوهشی با عنوان آسیب‌شناسی تربیت دینی و ارائه راهکارهای مناسب از دیدگاه صاحب‌نظران با رویکرد برنامه‌ریزی درسی به این نتیجه رسیدند که برنامه‌های درسی تربیت دینی به صورت غیر اصیل طراحی شده و به تمام ابعاد شناختی و نگرشی فراگیران توجه نمی‌شود.

لونل و لیولینا^۳ (۲۰۱۵) در پژوهشی با عنوان نقش تربیت دینی و مدرس در شکل‌گیری همگرایی و هویت اجتماعی فراگیران به این نتیجه رسیدند که از جمله چالش‌های برنامه درسی

1. Kuenzi

2. Glock & Stark

3. Ionel & Luliana

تربیت دینی شامل ضعف دانش فراگیران در زمینه برنامه‌های درسی تربیت دینی، نگاه قضاوتی داشتن به دین و ضعف تخصص مدرس است.

آساید^۱ (۲۰۲۱) در پژوهشی با عنوان برنامه درسی تعلیم و تربیت دینی در دانشگاه اسلامی اندونزی در عصر دیجیتال به این نتیجه رسید که برنامه‌های درسی تربیت دینی در دانشگاه به صورت مناسب اجرا نشده، ضعف بصیرتی دانشجویان در زمینه تربیت دینی و متزلزل بودن باورهای دینی آنان از جمله چالش‌های برنامه درسی تربیت دینی در دانشگاه است همچنین پیشنهاد داد در زمینه تربیت دینی برنامه‌ریزی استراتژیک صورت گیرد.

بنت آوی^۲ (۲۰۱۹) در پژوهشی با عنوان دانش در مورد ادیان و مهارت‌های تحلیلی در تربیت دینی به این نتیجه رسید که چالش‌های برنامه درسی تربیت دینی شامل ضعف آموزشی اساتید در زمینه تربیت دینی است و از سویی استفاده از رویکرد سازنده‌گرا در تربیت دینی و نقش خانواده و دوستان و استفاده از رویکرد مشارکتی در تربیت دینی است.

هایجک هافمن^۳ و همکاران (۲۰۲۰) در پژوهش خود با عنوان آموزش دینی بر اساس کتاب مقدس در دانشگاه به این نتیجه رسیدند که ساختار قانونی و دانشگاه در تربیت دینی دانشجویان نقش دارد.

در این بین ضعف برنامه‌های تربیتی دانشجو معلمان در ابعاد گوناگون چون دینی نیز مورد توجه پژوهشگران بوده است. پژوهش‌های زیادی تاکنون در زمینه مؤلفه‌های اثرگذار بر تربیت دینی انجام گرفته‌اند به عنوان نمونه نقش روش تدریس در تربیت دینی (صاحبی و باغلی، ۱۳۹۸)، نقش رویکردهای مختلف در تربیت دینی چون رویکرد شناختی (تلخابی، ۱۳۹۶) و رویکرد هیجانی (تاگارد، ۲۰۰۶) مورد توجه بوده است.

روش‌شناسی پژوهش

از آنجایی که هدف پژوهش کشف الگوی جاری تربیت دینی در برنامه درسی دانشجویان دانشگاه فرهنگیان بود، از این رو پژوهش حاضر از نظر رویکرد جزو تحقیقات کیفی و ازلحاظ

1. Assa'idi

2. Bengt-Ove

3. Heijstek-Hofman

4. Thagard

روش، مبتنی بر مطالعات داده بنیاد (گرنند تئوری) است. در این پژوهش از رویکرد سیستماتیک اشتراوس و کوربین برای نظریه داده بنیاد استفاده شده است. جامعه مورد مطالعه این پژوهش کلیه کارگزاران اصلی و خط مقدم دخیل در تربیت دینی دانشجویان دانشگاه فرهنگیان استان خراسان رضوی بودند؛ که از طریق نمونه گیری هدفمند، از نوع ملاک محور، نمونه‌ی مورد نظر انتخاب و نمونه گیری تا رسیدن به حد اشباع نظری داده‌ها ادامه یافت. مشارکت کنندگان در پژوهش شامل ۱۴ نفر از اساتید {ملاک ورود داشتن حداقل پنج سال سابقه خدمت تجربی دانشگاه فرهنگیان و تدریس دروس معارف اسلامی}، ۱۸ نفر از دانشجو معلمان {ملاک ورود گذراندن حداقل ۴ ترم تحصیلی در دانشگاه فرهنگیان}، ۳ نفر مدیران گروه‌های آموزشی دانشگاه فرهنگیان {ملاک ورود حداقل ۲ سال سابقه مدیریت گروه‌های آموزشی} بودند. جهت محرمانه ماندن هر کدام از شرکت کنندگان در مراحل پژوهش و رعایت اخلاق پژوهشی به هر کدام از آن‌ها یک کد اختصاص داده شد. ابزار گردآوری داده‌ها در این تحقیق، مصاحبه نیمه ساختاریافته است. فرایند تحلیل داده‌های حاصل از متن مصاحبه‌ها نیز با توجه به اهمیت آن در رویکرد نظریه داده بنیاد، هم‌زمان با جمع‌آوری داده‌ها طی سه مرحله: الف) کدگذاری باز؛ ب) کدگذاری محوری و ج) کدگذاری انتخابی انجام شد. برای تأمین روایی و پایایی از روش گوبا و لینکلن ۱۹۸۰۱ استفاده شد. آن‌ها چهار معیار «قابلیت اعتبار ۲، قابلیت انتقال ۳، قابلیت اتکا ۴ و قابلیت تأیید ۵» را به منظور ارزیابی دقت علمی پژوهش برشمردند (دانایی فرد و همکاران، ۱۳۹۶). درزمینه‌ی قابلیت اعتبار، از روش کنترل اعضاء شرکت کننده استفاده شد. درزمینه‌ی قابلیت انتقال، یافته‌ها در اختیار متخصصین قرار داده شد. درزمینه‌ی قابلیت اتکا (قابلیت اطمینان)، از روش توافق بین کدگذاران استفاده شد و درزمینه‌ی قابلیت تأیید مرور و بازخورد هم‌تایان بکار برده شد.

سؤالات پژوهش

۱- وضعیت جاری تربیت دینی در برنامه درسی دانشجویان دانشگاه فرهنگیان چگونه است؟

1. Guba & Lincoln
2. Credibility
3. Transferability
4. Dependability
5. Conformability

یافته‌های پژوهش

محقق برای دستیابی به نظریه برآمده از خصوصیات واقعی الگوی جاری تربیت دینی دانشجویان دانشگاه فرهنگیان با اطلاع‌رسان‌های کلیدی که تماس نظری و عملی ممتدی با موضوع پژوهش (تربیت دینی در دانشگاه فرهنگیان) داشتند، گفتگو کرده و کوشیده است تا در ساختار درونی ارزش‌ها، نگرش‌ها و تجارب آن‌ها تعمق کند. برای این کار روش‌های تحلیل اشتراوس و کوربین مورد استفاده قرار گرفت (اشتراوس و کوربین، ۲۰۰۸). این الگو شامل ۷ محور است که در ادامه گزارش شده است.

۱- پدیده محوری

مقوله محوری مضمون اصلی پژوهش است که اگرچه از درون پژوهش بیرون می‌آید اما یک مفهوم انتزاعی است (اشتراوس و کوربین، ۱۳۹۰). شرایط محوری شامل یک سلسله کنش‌ها/کنش‌های متقابل در زمینه تربیت دینی دانشجویان دانشگاه فرهنگیان است. در این پژوهش شرایط محوری "عدم تجانس و هماهنگی در ابعاد برنامه درسی تربیت دینی" بوده است. جدول ۱: شرایط محوری الگوی جاری تربیت دینی دانشجویان دانشگاه فرهنگیان

کد محوری	کد منتخب	نمونه بیانات مشارکت‌کنندگان (کدباز)
عدم تجانس و هماهنگی در ابعاد برنامه درسی	طراحی	عدم جامعیت در برنامه‌های درسی تربیت اسلامی مدون دانشگاه فرهنگیان
	برنامه	عدم توجه به ابعاد نگرشی تربیت دینی در برنامه‌های کلان
	درسی	عدم تدوین سند برنامه درسی تربیت دینی دانشجو معلمان
	جزیره‌ای و غیر اصیل	عدم هماهنگی بین سرفصل‌های ارائه‌شده دروس در ابعاد اهداف، محتوا و روش تربیت دینی
	ضعف در اجرای برنامه درسی	بی‌توجهی به ابعاد تحلیلی و استدلال محور در برنامه درسی تربیت دینی
		استفاده از رویکردهای یک‌طرفه در روش‌های یاددهی-یادگیری کلاسی
		تأکید بر حفظیات و عدم استفاده از مهارت‌های عملی و دیدگاه‌های نگرشی در بررسی تربیت دینی دانشجویان
		عدم توجه به ابعاد بینشی در بررسی جوانب تربیت دینی
		عدم اعتنا به مقوله‌های پیشنهادی تربیت دینی در اجرا توسط اساتید

کد محموری	کد منتخب	نمونه بیانات مشارکت کنندگان (کدباز)
نقصان در کسب برنامه درسی		عدم استفاده از فعالیت‌های جمعی و اجرای مفاهیمی چون کارگروهی و تعامل در فعالیت‌های دانشجویی محیط دانشگاه
		بی‌توجهی به ابعاد کیفی در ارزشیابی از تربیت دینی و توجه صرف بر آزمون‌های کمی
		ساده‌انگاری و بی‌توجهی نسبت به دروس مرتبط با مقوله تربیت دینی در مقایسه با سایر دروس دانشجویان
		بی‌اعتنایی به فراهم‌سازی بستر گفت‌وگویی پیرامون دین در محیط دانشگاه
		عدم آشنایی دانشجویان با مفاهیم دینی و بررسی تطبیقی آن در سایر جوامع
		بی‌انگیزگی و خمودگی دانشجویان نسبت به شرکت داوطلبانه در امور دینی و نهادهای مرتبط در سطح دانشگاه
		عدم آگاهی دانشجویان نسبت به چارایی‌های مرتبط با تربیت دینی
		نگاه تک‌بعدی و عدم وجود دید فرارشته‌ای به دین و محدودسازی آن
		ضعف دانشجویان در منطق ورزی نسبت به شبهات مطروحه پیرامون دین
		افتراق و عدم یکپارچگی بین نهادهای متولی تربیت دینی

طراحی برنامه درسی جزیره‌ای و غیر اصیل: وجود برنامه‌های نظام‌مند موجب ثمربخشی فعالیت‌های انجام‌شده می‌شود (هریس و ساس^۱، ۲۰۱۱). طبق دیدگاه مشارکت‌کنندگان در پژوهش نظام آموزشی دانشگاه فرهنگیان در طراحی برنامه‌ای مدون و جامع در جهت تربیت دینی دانشجویان با مشکل روبه‌روست و به شکل نامتوازن و ضمنی ابعاد تربیت دینی در بعضی اسناد بالادستی موردتوجه قرار گرفته است. در همین راستا کدهای عدم‌جامعیت در برنامه‌های درسی تربیت اسلامی مدون دانشگاه فرهنگیان، عدم توجه به ابعاد نگرشی تربیت دینی در برنامه‌های کلان، عدم تدوین سند برنامه درسی تربیت دینی دانشجو معلمان به‌عنوان رویکردی جامع، عدم هماهنگی بین سرفصل‌های ارائه‌شده دروس در ابعاد اهداف، محتوا و روش تربیت دینی، بی‌توجهی به ابعاد تحلیلی و استدلال محور در برنامه درسی تربیت دینی دانشجو معلمان استخراج گردید.

1 . Harris, & Tim R. Sass

ضعف در اجرای برنامه درسی: برنامه درسی طبق تعاریف موجود دارای سه نوع قصد شده، اجرا شده و کسب شده می‌باشند (فتحی واجارگاه، ۱۳۹۵). مختصراً می‌توان برنامه درسی اجرا شده را پیاده‌سازی برنامه درسی در کلاس درس توسط معلمان و تفسیر آنان بیان کرد (جمالی فر، هاشمی مقدم، کرجی بان و فقیهی، ۱۳۹۵). در این زمینه به‌عنوان نمونه استاد (۶) بیان داشت: "ناهماهنگی اساتید معارف و پاره‌وقت بودن اغلب اساتید این گروه زمینه اجرای روش‌های متفاوتی در کلاس را ایجاد می‌کند. هر سال ارتقا اساتید و معیارهاش مبهم‌تر و سلیقه‌ای‌تر می‌شود چرا یک نظام جامع ارتقا که درش عدالت و انصاف دیده‌شده باشد برای ارتقا لحاظ نمی‌کنن؟ چرا باید هر سال این ابهامات در این زمینه بیشتر بشه؟ چرا افرادی که واقعاً کار می‌کنن و شایسته هستند مشمول ارتقا نمی‌شن و در عوض برعکسه؟!"

نقصان در کسب برنامه درسی: در زمینه برنامه درسی کسب شده تربیت دینی، مشارکت-کنندگان به عواملی چون؛ عدم آشنایی دانشجویان با مفاهیم تربیت دینی و بررسی تطبیقی آن در سایر جوامع، بی‌انگیزگی و خمودگی دانشجویان نسبت به شرکت داوطلبانه در امور دینی و نهادهای مرتبط در سطح دانشگاه، عدم آگاهی دانشجویان نسبت به چیرستی‌ها و چیرایی‌های مرتبط با تربیت دینی، نگاه تک‌بعدی و عدم وجود دید فرارشته‌ای به تربیت دینی و محدودسازی آن در دروس خاص، ضعف دانشجویان در استدلال و منطق ورزی نسبت به شبهات مطروحه پیرامون دین، افتراق و عدم یکپارچگی بین نهادهای متولی تربیت دینی و نهادهای آموزشی اشاره داشتند.

۲- شرایط علی

شرایط علی آن دسته از رویدادها و وقایع هستند که بر پدیده‌ها اثرگذارند (اشتراوس و کورین، ۱۳۹۰). به عبارتی می‌توان گفت شرایط علی، حوادث و اتفاقاتی است که به وقوع یا رشد و توسعه پدیده محوری می‌انجامند. نتایج در این بخش در جدول شماره ۲ گزارش شده است.

جدول ۲. عوامل و شرایط علی الگوی جاری تربیت دینی دانشجویان دانشگاه فرهنگیان

کد منتخب	کد محوری	نمونه بیانات مشارکت‌کنندگان (کدباز)
۹ ۳ ۵	ضعف	برداشت نادرست از مفاهیم دینی توسط دانشجویان
	بصیرتی	عدم پیگیری دانشجویان به جلسات و مجالس دینی و بصیرتی
	دانشجویان	عدم مهارت دانشجویان در دستیابی به منابع و مؤخذ موثق دینی

کد منتخب	کد محوری	نمونه بیانات مشارکت کنندگان (کدباز)
		توجه صرف به دانش دینی و عدم توجه به بصیرت در گزینش دانشجویی
		عدم مهارت در بیان شبهات و باورهای متزلزل دینی
		ضعف سواد اطلاعاتی و رسانه‌ای دانشجویان در پیگیری موضوعات دینی و تأثیرپذیری صرف از اخبار و شبهات دینی
		ضعف توانایی اساتید در برقراری ارتباط با دانشجویان
	ضعف‌های آموزشی اساتید	تسلط پایین اساتید در مهارت‌های آموزشی و استفاده از روش‌های غیرمستقیم در تدریس دروس دینی
		عدم توانایی اساتید در نهادینه‌سازی الگوی دینی در کلاس درس
		اهمیت قائل نشدن به موضوعات دینی اعتقادی توسط اساتید
		بی‌اعتنائی نسبت به تغییرات جهان اسلام توسط اساتید
		متن محور بودن اساتید در دروس اعتقادی
		ضعف بهره‌مندی از خصائص نیکو دینی همچون انتقادپذیری، بردباری و مهربانی در برخورد با دانشجویان
		ارزشیابی نامناسب دانشجو بر مبنای معیارهای صحیح در دروس اعتقادی
		سهل‌انگاری و یا سخت‌گیری بیش‌ازحد در دروس دینی (افراط و تفریط)
		وجود مانع بر سر راه بیان عقاید دینی در دانشگاه
	چالش‌های محیطی	فعالیت ضعیف نهادهای دانشجویی (انجمن اسلامی، کانون‌های فرهنگی و هنری، کانون‌های صنفی)
		ضعف تعامل بین دانشجویی در حوزه دینی به دلیل ترس از بازخواست
		ناکارآمدی شبکه‌های رسانه‌ای در برپایی و بررسی چندجانبه موضوعات دینی
		عدم تناسخ بین نظر و عمل مسئولان در دانشگاه در حوزه اعتقادات
		عدم بارگذاری مناظرات دانشجویی دینی و فرمالیته سازی مناظرات
		تعامل‌پذیری پایین دانشگاه و نهادهای دینی

تحلیل و بررسی بیانات مشارکت کنندگان نشان داد که شرایط و عوامل علی‌الگوی جاری تربیت دینی ذیل سه محور اصلی ضعف دانش و بصیرت دانشجویان (مشمول بر محورهایی چون برداشت نادرست از تربیت دینی و ضعف مهارت دانشجویان در منابع موثق)، ضعف‌های آموزشی

اساتید (ضعف اساتید در تدریس رویکردهای نوین مرتبط باتربیت دینی)، چالش‌های محیطی سازمان (چالش‌های زمینه‌ای موجود در محیط دانشگاه) سازمان می‌یابد. در ادامه به نمونه‌ای از بیانات مشارکت‌کنندگان اشاره می‌شود:

استاد (۱) بیان داشت: "اساتید نیز مانند دانشجویان به دروس مرتبط باتربیت دینی مثل اندیشه اسلامی، تربیت اسلامی و؛ که در ارتباط با اعتقادات و دین است و باید بیشتر توجه شود بی‌توجه شده‌اند شاید به این خاطر که این دروس ساده‌تر است و حفظی است و شاید هم ایراد در روش ما اساتید است که این دروس را به‌خوبی و متناسب با مباحث آن تدریس نمی‌کنیم."

۳- شرایط راهبردی

راهبردها، استراتژی‌هایی هستند که باهدف خاصی برای اداره و کنترل پدیده موردنظر صورت می‌پذیرد (اشتراوس و کوربین، ۱۳۹۰). نتایج حاصل از تحلیل این بخش از پژوهش در جدول ۳ گزارش شده است.

جدول ۳. شرایط راهبردی توسعه تربیت دینی دانشجویان

کد منتخب	کد محوری	نمونه بیانات مشارکت‌کنندگان (کدباز)
آقای امام‌زاده حساس پژوهنده	توجه به رویکردهای آموزش دینی	تغییر رویکرد برنامه‌ریزی درسی دانشگاهی از رویکرد مهندسی و تحمیلی به رویکردهای مشارکتی
		ایجاد حلقه‌های کندوکاو دینی در آموزش‌های مرتبط با دین
		بازنگری سرفصل‌های دانشگاهی با توجه به رویکردها و تحولات جدید
		استفاده از رویکردهای نوین و روش‌های فعال در آموزش مباحث دینی
		توجه به رویکردهای تحلیلی و انتقادی در آموزش دینی
		ایجاد رابطه صمیمانه توأم با احترام بین دانشجو و استاد
		اعتقاد به آموزش کارآمد و مؤثر در زمینه تربیت دینی
		آشناسازی دانشجویان با روش استدلال و سواد دینی با رویکردهای مرتبط
	طراحی برنامه استراتژیک در زمینه نهادینه‌سازی	تهیه نقشه رشد دینی دانشجویان جهت آشنایی آنان با مفاهیم دینی
		طراحی برنامه راهبردی جهت توسعه و نهادینه‌سازی تربیت دینی
		توجه به مفاهیم سواد رسانه‌ای برای تمیز در رویارویی با شبهات
		فرهنگ‌سازی در زمینه گفت‌وگو و تعامل دینی با افراد جامعه

کد منتخب	کد محوری	نمونه بیانات مشارکت کنندگان (کدباز)
	تربیت دینی	خلق و تسهیم منابع آموزشی مرتبط باتربیت دینی در بین دانشجویان
	استفاده از سازوکارهای تشویقی	ایجاد شبکه ارتباطی مبتنی بر اعتماد بین دانشجویان به منظور نقد دیدگاه‌های دینی و بیان عقاید
		تشویق به مشارکت در زمینه‌های دینی با استفاده از ظرفیت‌های دانشگاه
		تدوین فرم امتیازبندی بر مبنای اصول اعتقادی بین تشکلهای دانشجویی و تقدیر از تشکلهای فعال در این زمینه
		بها دادن و توجه به امورات دینی و قرآنی در دانشگاه
		تشویق اساتید به ایجاد فضای گفتمان مبتنی بر احترام در باب مسائل دینی در کلاس درس
	اعتدال ورزی در تربیت دینی	دوری از سهل انگاری و سخت گیری در آموزش‌های دروس اعتقادی
		رعایت اصول اخلاقی و عدالت در محیط دانشگاه
		اجتناب از فعالیت‌های قهرآمیز و مبتنی بر جبر در تربیت دینی
		توجه به جنبه‌های محبت گونه در اشاعه اصول ارزشی

توجه به رویکردهای آموزش دینی: رویکردهای آموزش دینی برای تربیت دینی بخش قابل توجهی در برنامه درسی آن را تشکیل می‌دهند. با توجه به دیدگاه مشارکت کنندگان در پژوهش یکی از راهبردهای مهم در زمینه توسعه تربیت دینی دانشجویان در دانشگاه فرهنگیان، توجه به رویکردهای آموزش دینی است. که شامل کدهای تغییر رویکرد برنامه‌ریزی درسی دانشگاهی از رویکرد مهندسی و تحمیلی به رویکردهای مشارکتی، ایجاد حلقه‌های کندوکاو دینی در آموزش‌های مرتبط با دین، بازنگری سرفصل‌های برنامه‌های درسی دانشگاهی با توجه به رویکردها و تحولات جدید، استفاده از رویکردهای نوین و روش‌های فعال یاددهی- یادگیری در آموزش مباحث دینی، توجه به موثق و معتبر بودن محتوای درسی در آموزش دینی، ایجاد رابطه صمیمانه توأم با احترام بین دانشجو و استاد، اعتقاد به آموزش کارآمد و مؤثر در زمینه تربیت دینی، آشناسازی دانشجویان با روش استدلال و منطق و سواد دینی با رویکردهای مرتبط بود.

طراحی برنامه استراتژیک در زمینه نهادینه سازی تربیت دینی: با توجه به دیدگاه مشارکت کنندگان در پژوهش حاضر داشتن برنامه کلان در زمینه تربیت دینی، تسهیل کننده این

زمینه است. در این زمینه مشارکت‌کنندگان به مؤلفه‌هایی چون تهیه نقشه رشد دینی دانشجویان جهت تداوم و آشنایی آنان با مفاهیم تربیت دینی، طراحی برنامه راهبردی جهت توسعه و نهادینه‌سازی تربیت دینی در دانشگاه، توجه به مفاهیم سواد رسانه‌ای برای تمیز و تشخیص در رویارویی با شبهات، فرهنگ‌سازی در زمینه گفت‌وگو و تعامل دینی با افراد جامعه خلق و تسهیم منابع آموزشی مرتبط با تربیت دینی در بین دانشجویان اشاره داشتند.

استفاده از سازوکارهای تشویقی: یکی دیگر از راهبردهایی که طبق دیدگاه مشارکت‌کنندگان مورد تأکید بود استفاده از سیاست‌های تشویقی و فراهم آوردی انگیزش و بسترهای اولیه آن بود. در این زمینه شاخص‌هایی چون ایجاد شبکه ارتباطی مبتنی بر اعتماد بین دانشجویان به منظور نقد دیدگاه‌های دینی و بیان عقاید، تشویق به مشارکت در زمینه‌های دینی و اعتقادی با استفاده از ظرفیت‌های دانشگاه، تدوین فرم امتیازبندی بر مبنای اصول اعتقادی بین تشکلهای دانشجویی و تقدیر از تشکلهای فعال در این زمینه، بها دادن و توجه به امورات دینی و قرآنی در دانشگاه، تشویق اساتید به ایجاد فضای گفت‌وگو مبتنی بر احترام در باب مسائل دینی در کلاس درس مورد تأکید بود.

اعتدال ورزی در تربیت دینی: اعتدال و دوری از افراط و تفریط یکی از توصیه‌های دین است که می‌تواند به عنوان راهبردی سازنده در زمینه تربیت دینی نیز به آن استناد کرد. مشارکت‌کنندگان معتقد بودند در این زمینه راهبردهایی همچون دوری از سهل‌انگاری و سخت‌گیری در آموزش‌های دروس اعتقادی، رعایت اصول اخلاقی و عدالت در محیط دانشگاه، اجتناب از فعالیت‌های قهرآمیز و مبتنی بر جبر در تربیت دینی، توجه به جنبه‌های محبت گونه در اشاعه اصول ارزشی می‌تواند مؤثر باشد.

۴- عوامل زمینه‌ای

عوامل زمینه‌ای نشان‌دهنده یکسری خصوصیات ویژه است که به پدیده‌ها دلالت می‌کند و محل حوادث یا وقایع مرتبط با پدیده‌ها در طول یک بُعد است که پدیده در آن نهفته است (اشتراوس و کوربین، ۱۳۹۰). نتایج حاصل از تحلیل این بخش از پژوهش در جدول ۴ گزارش شده است.

جدول ۴. عوامل زمینه‌ای الگوی جاری تربیت دینی دانشجویان دانشگاه فرهنگیان

کد منتخب	کد محوری	نمونه بیانات مشارکت‌کنندگان (کدباز)
د ر م ح ی ط ی ز م ی ن ه ای	ساختار قانونی و تصمیمات دانشگاه	میزان توجه به جریان اندیشه ورزی دینی در دانشگاه
		میزان توجه به ارزشیابی همه‌جانبه در تربیت دینی دانشجویان
		ارزش‌گذاری به اعتقادات و ارزش‌ها توسط مدیران و برقراری نظام عادلانه و بر محور ارزش‌های دینی در دانشگاه
		ترجیح منافع جمعی بر منافع فردی توسط مدیران
		میزان توجه به مقام الگویی مدیران برای دانشجویان الگوبرداری از ایشان
		میزان بهره‌مندی از روحیه خدمت‌گذاری و مسئولیت‌پذیری مدیران
		توجه به آموزش و پرورش توأمان در تربیت دینی نه تأکید بر امور آموزشی
		برقراری ارتباط میان برنامه ریزان تربیت دینی، اساتید و دانشجویان
		میزان استفاده از فعالیت‌های قهرآمیز در دعوت به مراسم و مناسک دینی
	گروه دوستان و همسالان	تأثیرپذیری از گروه همسالان در باورهای اعتقادی و میزان پایبندی ایشان به ارزش‌های دینی
		میزان مشارکت دوستان و همسالان در برنامه‌های تربیت دینی دانشگاه
		فعالیت و عضویت دوستان و همسالان در تشکلهای دانشجویی همچون انجمن اسلامی، تربیت اسلامی و ...
	خانواده و جامعه	نقش نهادهای مذهبی مثل مساجد و هیئت‌های مذهبی بر شکل‌گیری تربیت دینی دانشجویان
		شرایط فرهنگی و اقتصادی خانواده‌های دانشجویان
		تأثیرگذاری سیاستمداران و زمامداران حکومتی بر رفتار، نگرش و تصمیمات دینی دانشجویان
		میزان دسترسی به رسانه‌های اجتماعی و پیگیری مباحث دینی از این طریق
		نگرش اجتماعی نسبت به تغییرات و اعتقادات در محیط خانوادگی

تربیت دینی دانشجویان و نگرش نسبت به آن نه در خلأ، بلکه در شرایط زمینه‌ای شکل می‌گیرد که بر آن اثرگذار است بنابراین توضیح چگونگی ایجاد تربیت دینی در محیط دانشگاه به عوامل زمینه‌ای مؤثر بر آن نیازمند است. مقوله شرایط زمینه‌ای همان‌طور که در جدول ۴ ملاحظه می‌شود، شامل ساختار قانونی و تصمیمات دانشگاه (مشمول بر محور جریان اندیشه ورزی دینی در

دانشگاه)، گروه همسالان (تأثیرپذیری از گروه همسالان در باورهای اعتقادی و میزان پایبندی گروه‌های دوستی)، خانواده و جامعه (نقش بسترهای خانوادگی و اجتماعی در تربیت دینی) است. در ادامه به چند نمونه از بیانات مشارکت‌کنندگان اشاره می‌شود:

استاد (۹) بیان داشت: "اگر از من خواسته بشه یک نفر را توصیف بکنم به دوستان و افرادی که اون فرد با اونا معاشرت و هم‌نشینی داره نگاه می‌کنم ببینید تأثیر دوستان و همسالان در این سن دانشجویی خیلی زیاده و باور نکردنیه به شکلی که یک فرد بی‌دین می‌تونه دین‌دار و یا بالعکس بشه. حالا اگر بخواهیم این موارد دسته‌بندی کنیم به نظر من تأثیر دوستان و همسالان خیلی بیشتر از بقیه موارد در اولویته".

۵- عوامل مداخله‌گر (تسهیل‌کننده)

شرایط میانجی / تسهیل‌کننده‌ها، شامل شرایط ساختاری هستند که موجب تسهیل در زمینه پدیده و راهبردها می‌شوند (اشتراوس و کوربین، ۱۳۹۰). نتایج این بخش در جدول شماره ۵ گزارش شده است. در این بخش با توجه به دیدگاه مصاحبه‌شوندگان عواملی که موجب تسهیل تربیت دینی دانشجویان دانشگاه فرهنگیان می‌شود ارائه گردید.

جدول ۵. عوامل تسهیل‌گر الگوی تربیت دینی دانشجویان دانشگاه فرهنگیان

نمونه بیانات مشارکت‌کنندگان (کدباز)	کد محوری	کد منتخب
توجه به برگزاری دوره‌های آموزشی مرتبط با تربیت دینی برای اساتید	حمایت و بسترسازی دانشگاه در زمینه تربیت دینی	عوامل تسهیل‌کننده
وجود نهادهای ویژه در زمینه نهادینه‌سازی ارزش‌ها و توجه به آرمان‌های دینی (نهاد نمایندگی مقام معظم رهبری، مسئول آموزش معارف و ...)		
برگزاری سمینارها و همایش‌های ملی و بین‌المللی جهت تبادل آرا و گفتمان‌سازی دینی بین جامعه دانشگاهی		
توانمندسازی اساتید در جهت استفاده از روش‌های یاددهی - یادگیری فعال و مشارکتی در کلاس درس		
حمایت از طرح‌های پژوهشی مرتبط با تربیت دینی در اولویت‌های پژوهشی دانشگاه فرهنگیان		
گنجاندن دروس تربیت اسلامی در برنامه درسی مصوب دانشگاه	توجه به تربیت	

	فرهنگیان	دینی در برنامه درسی مصوب	توجه به استفاده از اساتید گزینش شده در دروس تربیت دینی (تأیید صلاحیت اساتید دروس خاص)
			وجود معیارهای ارزشی و دینی در معیارهای گزینشی دانشگاه فرهنگیان
			ارائه راهکارهای اجرا مصوب در سرفصل‌های دروس دانشگاه فرهنگیان
			استفاده از منابع معتبر در جهت گسترش منابع تربیت دینی
	استفاده از رویکردهای سازنده گرا در دانشگاه		فراهم‌سازی امکانات پژوهشی برای ساختن دانش توسط دانشجویان
			مسئولیت دهی به دانشجویان در نهادهای دانشجویی مرتبط با تربیت دینی
			راه‌اندازی سامانه ارتباط و تبادل نظر در دانشگاه در جهت نقش‌پذیری در امور دانشگاه
			توجه به کیفیت‌ها در تربیت دینی در کنار سایر روش‌ها

عوامل محیطی و بسترهای لازم برای اجرای تربیت دینی یکی از اصول تسهیلگر آن است (کنسر^۱، ۲۰۰۰). تحلیل مصاحبه‌ها و دیدگاه‌های مشارکت‌کنندگان در پژوهش نشان می‌دهد که مشارکت‌کنندگان در پژوهش سه محور حمایت و بسترسازی دانشگاه در زمینه تربیت دینی (توجه به بسترسازی تربیت دینی در ساختار و ابعاد محیطی دانشگاه)، توجه به تربیت دینی در برنامه درسی مصوب (توجه به تربیت دینی در برنامه‌های درسی مصوب و تلفیق در سایر برنامه‌ها) و استفاده از رویکردهای سازنده گرا در دانشگاه (استفاده از رویکردهای نوین در تربیت دینی) را تسهیل‌کننده فرآیند تربیت دینی در محیط دانشگاه می‌دانستند. در ادامه به نمونه‌هایی از بیانات مشارکت‌کنندگان اشاره می‌شود:

استاد (۶) معتقد بود که: "واسپاری مسئولیت‌ها در زمینه‌های تربیت دینی به دانشجویان و درواقع دانشجویان را مسئول ساخت و پرداخت تربیت دینی قرار دادن باعث می‌شود که بهتر به این امر و نتایج آن دست پیدا کنیم که درواقع رویکردهای سازنده گرا را مدنظر قرار داده بود."

۶- عوامل مداخله گر (محدودکننده)

در بین تجارب مشارکت کنندگان، برخی از عوامل به عنوان محدودکننده تربیت دینی بیان شدند. این عوامل مانع از نهادینه شدن مطلوب تربیت دینی در محیط دانشگاه می شوند. نتایج این بخش از یافته ها در جدول ۶ گزارش شده است.

جدول ۶. عوامل محدودکننده الگوی جاری تربیت دینی دانشجویان دانشگاه فرهنگیان

کد منتخب	کد محوری	نمونه بیانات مشارکت کنندگان (کدباز)
الف) یافته های تربیت دینی در دانشگاه فرهنگیان	فرهنگ آموزش محور	اولویت دهی به مباحث آموزشی و غفلت از بعد پرورشی
		ضعف عملکرد دانشگاه در جلب توجه دانشجویان به زمینه های شخصیت ساز و تأکید بر نمره محوری
		نگاه نمره محور به دروس مرتبط با تربیت دینی و بی توجهی به بعد پرورشی آن
		ارزشیابی بر اساس معیارهای کمی و غفلت از ابعاد ارزشیابی کیفی
	نگاه قضاوتی به دین	استفاده از چارچوب های دینی به عنوان تنها ابزار سنجش و شمارش در بخش های مختلف دانشگاه
		داشتن نگرش غیرقابل تغییر به تربیت دینی در دانشجویان از سوی عوامل دانشگاه
		کنار گذاشته شدن بعضی دانشجویان بر اساس ملاک های دینی
		ریاکاری و عیبجویی عوامل و دست اندرکاران دانشگاه
		افراط در حاکمیت چارچوب های دینی بر بخش های مختلف دانشگاه
		استفاده از شیوه های تحکم و تحمیل به جای حکمت و تحلیل
	ضعف تخصص اساتید در تربیت دینی	عدم استفاده از قوه استدلال و تحلیل در تبیین دروس توسط اساتید
		بی توجهی به تفاوت های فردی دانشجویان و مخاطب شناسی
		ضعف دانشی و مهارتی برخی اساتید برای مشارکتی ساختن کلاس های درس
		عدم استفاده از مهارت های پروژه ای و حل مسئله در دروس تربیتی

نتایج حاصل از مصاحبه ها نشان داد که موانع و چالش های تربیت دینی دانشجویان دانشگاه فرهنگیان به سه مقوله ی فرهنگ آموزش محور، نگاه قضاوت گونه به دین و ضعف تخصص اساتید در تربیت دینی در زمینه آموزش تقسیم بندی می شود. در ادامه به تشریح این محورها پرداخته می شود.

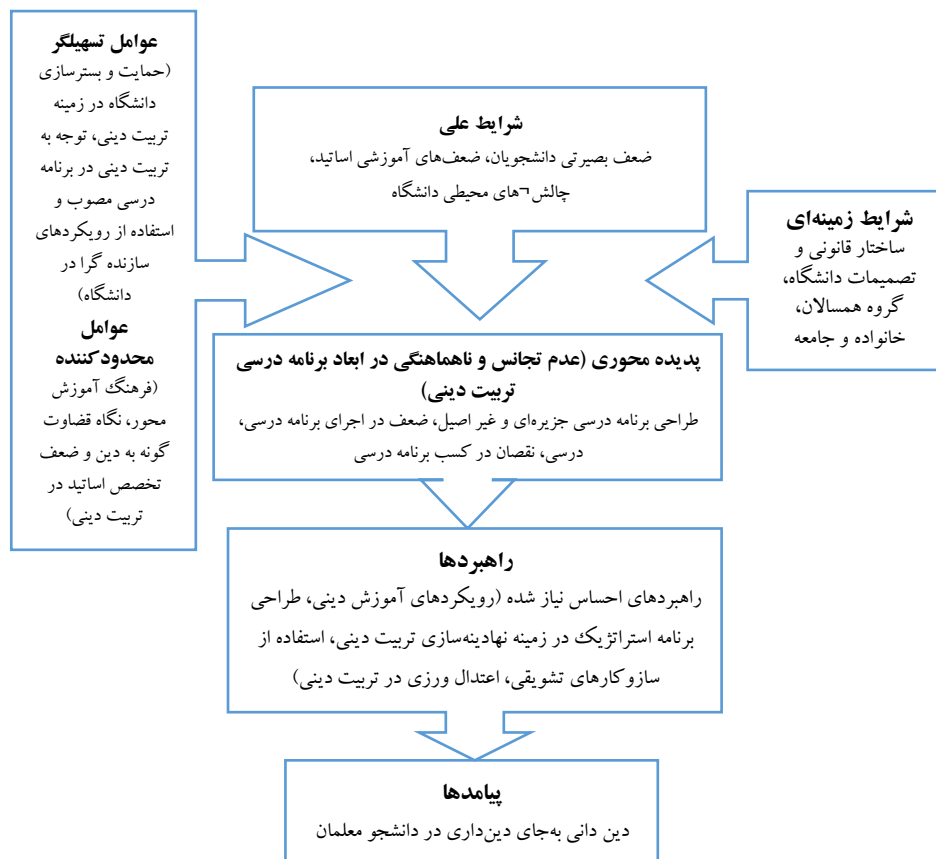
فرهنگ آموزش محور: این باور که دانشگاه محل آموزش و نظر ورزی پیرامون ایده‌هاست در بسیاری از صحبت‌ها و محافل علمی شنیده می‌شود اما به عقیده مشارکت‌کنندگان در پژوهش، در باب تربیت دینی آنچه باید به آن توجه نمود پرورش و جنبه پرورشی در کنار آموزشی است درحالی‌که در دانشگاه فرهنگیان بیشتر فرهنگ حاکم آموزش محور است. در همین راستا کدهای اولویت‌دهی به مباحث آموزشی و غفلت از بعد پرورشی در بعضی مراکز و پردیس‌ها، ضعف عملکرد دانشگاه در جلب توجه دانشجویان به زمینه‌های شخصیت‌ساز و تأکید بر نمره محوری، نگاه نمره محور به دروس مرتبط با تربیت دینی و بی‌توجهی به بعد پرورشی آن، ارزشیابی بر اساس معیارهای کمی و غفلت از ابعاد ارزشیابی کیفی در تربیت دینی ذیل این محور قرار گرفتند.

نگاه قضاوتی به دین: به عقیده مشارکت‌کنندگان در پژوهش تا هنگامی‌که در دانشگاه فرهنگیان به دین و مباحث مرتبط به چشم وسیله‌ای برای قضاوت و داوری درباره تمام شخصیت افراد نگریسته شود و افراط در این موارد صورت پذیرد تربیت دینی به سرانجام نمی‌رسد. ذیل این عنوان، کدهای استفاده از چارچوب‌های دینی به‌عنوان تنها ابزار سنجش و شمارش در بخش‌های مختلف دانشگاه، داشتن نگرش غیرقابل‌تغییر به تربیت دینی در دانشجویان از سوی عوامل دانشگاه، کنار گذاشته شدن بعضی دانشجویان بر اساس ملاک‌های دینی، ریاکاری و عیب‌جویی عوامل و دست‌اندرکاران دانشگاه و عدم تقید قلبی به رفتارهای ظاهری، افراط در حاکمیت چارچوب‌های دینی بر بخش‌های مختلف دانشگاه، استفاده از شیوه‌های تحکم و تحمیل به‌جای حکمت و تحلیل در آموزش و عمل به مبانی دینی توسط دست‌اندرکاران قرار گرفتند. در ادامه به بررسی نمونه بیانات مرتبط پرداخته شده است.

ضعف تخصص اساتید در تربیت دینی: این مقوله به معنای عدم آشنایی تخصصی و تخصص ورزی اساتید در زمینه‌های مرتبط با تربیت دینی است. این محور مشتمل بر موارد عدم استفاده از قوه استدلال و تحلیل در تبیین دروس توسط اساتید، بی‌توجهی به تفاوت‌های فردی دانشجویان و مخاطب‌شناسی در روش‌های تربیت دینی، ضعف دانشی و مهارتی برخی اساتید برای مشارکتی ساختن کلاس‌های درس، عدم استفاده از مهارت‌های پروژه‌ای و حل مسئله در دروس تربیتی است.

۷- پیامدها

پیامدهای نتایج مستقیم و غیرمستقیم تحقق پدیده محوری و اجرای راهبردهای می‌باشند (اشتراس و کوربین، ۲۰۰۸). پیامدهای این نوع برنامه برای تربیت دینی دانشجویان با توجه به دیدگاه مشارکت‌کنندگان و استنباط مجریان "دین دانی به‌جای دین‌داری" در دانشجویان است که درواقع به اهداف دانشی تربیت دینی به‌جای اهداف نگرشی و بینشی آن اشاره دارد. مجموع این عوامل درنهایت منجر به ضعف عملکرد دانشگاه فرهنگیان در زمینه نهادینه‌سازی اهداف دینی و هویت بخشی دینی به دانشجویان می‌شود این پیامدها را می‌توان در دو بعد اصلی کاهش کارایی و اثربخشی برنامه درسی تربیت دینی دانشگاه فرهنگیان خلاصه کرد.

شکل ۱. الگوی تربیت دینی دانشجویان دانشگاه فرهنگیان بر اساس طرح نظام‌مند داده بنیاد

نتیجه گیری و پیشنهادها

یکی از مباحث مهم در نظام آموزشی کشور تربیت دینی فراگیران متناسب با بافت و زمینه فرهنگی موجود است. یکی از دانشگاه‌های بزرگ در کشور ما دانشگاه فرهنگیان است که به حق می‌توان آن را بزرگ‌ترین و مؤثرترین دانشگاه در نظام آموزش عالی ایران با توجه به دامنه وسیع واحدهای آن و تأثیر آن بر نظام تعلیماتی در نظر گرفت. از این رو شناخت رویکردها و برنامه‌های درسی جاری آن منجر به بهبود زمینه‌های آموزشی می‌شود. فلذا در این پژوهش بر آن شدیم به شناسایی الگوی جاری تربیت دینی در دانشگاه فرهنگیان با استفاده از رویکرد داده بنیاد بپردازیم. با توجه به روش‌شناسی پژوهش که به صورت نظریه بر خواسته از داده استفاده شد و یافته‌ها در مدل اشتراوس و کوربین بازنمایی شد. نتایج نشان داد که شرایط محوری در این پژوهش با توجه به مسئله اصلی پژوهش حول محوریت عدم تجانس و هماهنگی در ابعاد برنامه درسی تربیت دینی سازمان یافت. تحلیل و بررسی مصاحبه‌ها و بیانات مشارکت‌کنندگان نشان داد، عدم هماهنگی و تجانس ابعاد برنامه درسی در محورهای طراحی برنامه درسی جزیره‌ای و غیر اصیل، وجود ضعف در اجرای برنامه‌های درسی تربیت دینی و نقص در کسب برنامه درسی تربیت دینی توسط دانشجویان مورد سازمان‌دهی قرار گرفت. به عبارتی با توجه به مصاحبه‌ها برنامه ابلاغی تربیت دینی از طراحی نامتوازی برخوردار بوده و در میدان عمل نیز مجریان به صورت معیوب آن را اجرا می‌کنند برآیند آن نیز کسب ناقص برنامه درسی تربیت دینی توسط دانشجو معلمان بود در این زمینه نیز با توجه به جست‌وجوی محقق، پژوهشی در داخل و خارج کشور هم‌راستای این پژوهش انجام نگرفته بود ولی یافته‌های این قسمت از پژوهش با یافته‌های ضمنی پژوهش‌های رحمان‌پور و میرشاه جعفری (۱۳۹۵) در زمینه طراحی برنامه‌های درسی غیراصیل، یافته‌های شمشیری، شیروانی و زارعی (۱۴۰۰) در زمینه سطحی‌نگری و کاربردی نبودن محتوای برنامه، درسیا‌ساید (۲۰۲۱) در زمینه اجرای نامناسب برنامه‌های درسی تربیت دینی در دانشگاه و لونل و لیولینا^۱ (۲۰۱۵) در زمینه عدم آگاهی دانشجویان در زمینه چستی برنامه‌های درسی (ضعف در کسب برنامه‌درسی) هم‌راستا است.

1. Ionel & Luliana

موجبات علی نیز که مستقیماً به مقوله کانونی برنامه درسی تربیت دینی دانشجو معلمان می-انجامد همان‌طور که در جدول ۲ ملاحظه می‌شود از چند محور اصلی تشکیل می‌شوند که شامل؛ ضعف بصیرتی دانشجویان در زمینه تربیت دینی و برخورد با شبهات دینی، ضعف‌های آموزشی اساتید در زمینه رویکردهای تربیت دینی دانشجویان و چالش‌های محیطی در تربیت دینی دانشجو معلمان موردتوجه بود. ضعف بصیرتی دانشجویان زمینه عدم توجه مناسب به برنامه‌های آموزشی را فراهم آورده، از سویی در اجرای برنامه‌های درسی مدرسان نیز دقت لازم را نداشته و عوامل محیطی دانشگاه فرهنگیان نیز بسترساز چالش در آموزش را فراهم می‌آورد. یافته‌های این بخش از پژوهش با یافته‌های آساید (۲۰۲۱) در زمینه ضعف بصیرتی دانشجویان در زمینه تربیت دینی و متزلزل بودن باورهای دینی آنان و بنت‌آوی (۲۰۱۹) در زمینه ضعف آموزشی اساتید در زمینه تربیت دینی هم‌راستا است.

شرایط محیطی - زمینه‌ای به‌عنوان عامل زمینه‌ای تربیت دینی در برنامه‌های درسی دانشگاه فرهنگیان شناخته شد. عوامل محیطی - زمینه‌ای به‌عنوان عوامل هم‌بافتی و بی‌واسطه در فرآیند تربیت دینی دانشجو معلمان نقش دارند به‌عبارت دیگر انسان جزئی از محیط اطراف خود است که در عین تأثیرگذاری بر آن، از آن تأثیر مستقیم می‌گیرد. در پژوهش حاضر مشارکت‌کنندگان عواملی چون ساختار قانونی و تصمیمات دانشگاه، تأثیرات گروه دوستان و همسالان و تأثیر خانواده و جامعه را به‌عنوان عوامل زمینه‌ساز تربیت دینی دانشجو معلمان بیان داشتند. در این میان با توجه به بیانات مشارکت‌کنندگان می‌توان دریافت نقش عامل خانواده و جامعه به‌عنوان یکی از زمینه‌های اساسی تربیت دینی دانشجو معلمان موردتوجه است. یافته‌های این بخش از پژوهش در راستای یافته‌های هایجک هافمن و همکاران (۲۰۲۰) در زمینه نقش ساختار قانونی و دانشگاه در تربیت دینی بوده و بنت‌آوی (۲۰۱۹) در زمینه نقش گروه دوستان و خانواده در زمینه تربیت دینی است.

از نظر مشارکت‌کنندگان هرچند برنامه تربیت دینی دانشجو معلمان ناشی از موجبات علی و تحت تأثیر شرایط زمینه‌ای است ولی در این میان نقش عاملیت انسانی و کنشگران را نباید نادیده گرفت. راهبردهایی که در مواجهه با برنامه درسی تربیت دینی موردتوجه مشارکت‌کنندگان بود را

می‌توان در چهار دسته؛ توجه به رویکردهای نوین در تربیت دینی دانشجویان، طراحی برنامه استراتژیک در زمینه نهادینه‌سازی تربیت دینی دانشجو معلمان، استفاده از سازوکارهای تشویقی در تربیت دینی دانشجو معلمان و رعایت اصل اعتدال در تربیت دینی و دوری از سهل‌انگاری و سخت‌گیری در تربیت دینی موردتوجه بود. بهبود برنامه درسی تربیت دینی دانشجو معلمان نیاز توجه به بهبود سطوح سه‌گانه برنامه درسی قصد شده، اجرای مناسب برنامه‌های طراحی شده توسط معریان و توجه به زمینه‌های کسب مناسب برنامه‌های درسی توسط دانشجو معلمان دارد. یافته‌های این بخش از پژوهش در راستای یافته‌های آساید (۲۰۲۱) در زمینه طراحی برنامه استراتژیک در زمینه نهادینه‌سازی تربیت دینی و آندرسن (۲۰۱۹) در زمینه استفاده از سازوکارهای تشویقی و اعتدال‌ورزی در زمینه تربیت دینی و چهار باشلو و کریمی (۱۴۰۳) در زمینه عوامل انگیزشی و تشویق‌کننده و بنت‌آوی (۲۰۱۹) در زمینه استفاده از رویکردهای مشارکتی در زمینه تربیت دینی است.

توجه به تحلیل مصاحبه‌ها سه عامل حمایت و بسترسازی دانشگاه در زمینه تربیت دینی دانشجو معلمان، توجه به تربیت دینی دانشجو معلمان در برنامه‌های درسی مصوب و تلفیق آن با سایر برنامه‌های درسی و استفاده از رویکردهای سازنده گرا در دانشگاه در زمینه تربیت دینی دانشجو معلمان به‌عنوان عوامل تسهیلگر در زمینه تربیت دینی شناخته شد. همچنین طبق دیدگاه مشارکت-کنندگان وجود فرهنگ آموزش‌محوری در زمینه تربیت دینی، نگاه قضاوتی به دین و ضعف تخصص اساتید در زمینه آموزش دین به‌عنوان عوامل مخل و محدودکننده در زمینه تربیت دینی دانشجو معلمان شناخته شد. یافته‌های این بخش از پژوهش در زمینه بسترسازی دانشگاه در زمینه تربیت دینی و استفاده از رویکرد سازنده گرا در تربیت دینی در راستای یافته‌های پژوهش بنت‌آوی (۲۰۱۹) و در زمینه چالش‌هایی چون نگاه قضاوتی داشتن به دین و ضعف تخصص مدرس در راستای یافته‌های پژوهش لونل و لیولینا (۲۰۱۵) است.

پیامدهای این نوع برنامه برای تربیت دینی دانشجویان با توجه به دیدگاه مشارکت‌کنندگان و استنباط مجریان "دین دانی به‌جای دین‌داری" در دانشجویان است که درواقع به اهداف دانشی تربیت دینی به‌جای اهداف نگرشی و بینشی آن اشاره دارد.

به اعتقاد نگارنده برنامه درسی تربیت دینی مهم‌ترین و شاید شالوده آموزش‌ها در دانشگاه فرهنگیان باشد. این برنامه به همان میزان که می‌تواند زمینه‌ساز تحول در تربیت معلمان باشد، به همان میزان نیز در خطر سهل‌انگاری و مسامحه قرار دارد. مسامحه و سهل‌انگاری که تنها با توجه به سطوح مختلف برنامه درسی و شکاف بین آن‌ها در میدان عمل قابل لمس و مشهود است. در این پژوهش سعی کردیم هرچند به مقدار کم با به تصویر کشیدن برنامه درسی تربیت دینی در میدان و بافت دانشگاه فرهنگیان از منظر کارگزاران دخیل در آن به شناسایی نقاط کور (نقاط سخت) این برنامه پردازیم تا گامی کوچک در زمینه بهبود این برنامه برداریم.

قدردانی

مقاله مستخرج از رساله دکتری نویسنده اول در دانشگاه بیرجند است از این رو از همه اساتید گرامی و مشارکت‌کنندگان که در نگارش مقاله ما را یاری کردند کمال تشکر و قدردانی را داریم.

فهرست منابع

- قرآن کریم
- آقا محمدی، جواد (۱۳۹۳). بررسی جایگاه تربیت دینی و مؤلفه‌های آن در برنامه‌ی درسی مدارس متوسطه از منظر دبیران. *مجله مهندسی فرهنگی*، ۷۸، ۹۱-۱۰۷.
- باقری، خسرو (۱۳۸۸). *نگاهی دوباره به تربیت اسلامی*. تهران: انتشارات مدرسه.
- بت شکن، رضوان، سعادت‌مند، زهره (۱۳۹۴). آسیب شناسی برنامه درسی دینی پیش دبستانی از دیدگاه متخصصان و مربیان دینی. *کنفرانس بین‌المللی مهندسی و علوم کاربردی*. امارات: دب.
- پاک سرشت، محمد (۱۳۹۷). بررسی جایگاه تربیت اعتقادی در برنامه درسی دین و زندگی دوره دوم متوسطه و آسیب‌شناسی آن. *جامعه‌شناسی آموزش و پرورش*، ۹، ۴۹-۶۶.
- پورشافعی، هادی، غلام‌پور، میثم (۱۳۹۸). *درآمدی بر حرفه‌ای‌گرایی و توسعه حرفه‌ای معلم*. بیرجند: نشر چهاردرخت.
- تلخابی، محمود (۱۳۹۶). رویکرد شناختی به تربیت دینی. *دوفصلنامه فلسفه تربیت*، ۲(۱)، ۷۱-۹۰.
- چهار باشلو، حسین، کریمی، بهنام (۱۴۰۳). آسیب‌های تربیت دینی در دوره پیش دبستانی: یک مطالعه پدیدار نگارانه. *پژوهش در مسائل تعلیم و تربیت اسلامی*، ۶۲، ۴۴-۱۱.
- داودی، محمد (۱۳۸۹). تأملی در هدف تربیت اعتقادی. *تربیت اسلامی*، ۴(۹)، ۴۷-۶۱.
- دهقانی، علی اصغر، نصر اصفهانی، احمد رضا و مشکات، عبد الرسول (۱۴۰۲). بررسی ضرورت ارائه دروس معارف اسلامی در مقطع کارشناسی دانشگاه‌ها. *پژوهش در مسائل تعلیم و تربیت اسلامی*، ۵۹، ۹۱-۱۱۸.
- Dor: 20.1001.1.22516972.1402.31.59.6.8
- رحمان‌پور، محمد و میرشاه جعفری، سید ابراهیم (۱۳۹۵). آسیب‌شناسی تربیت دینی و ارائه راهکارهای مناسب از دیدگاه صاحب‌نظران با رویکرد برنامه‌ریزی درسی. *پژوهش در مسائل تعلیم و تربیت اسلامی*، ۲۴(۳۲)، ۳۱-۵۲.
- Dor: 20.1001.1.22516972.1395.24.32.2.1
- رمضانی، فاطمه و حیدری، مسعود (۱۳۹۰). روش‌های تربیت اجتماعی کودک براساس قرآن و نهج البلاغه. *پژوهش در برنامه‌ریزی درسی*، ۹(۲)، ۱-۱۹.
- رهنمایی، سید احمد (۱۳۹۷). نقد نظریه روان‌شناختی رشد دین‌گلدمن با نگرش به اصول تربیت دینی در کودکان از دیدگاه اسلام. *نشریه اسلام و پژوهش‌های تربیتی*، ۱۰(۱)، ۴۱-۵۶. magiran.com/p/1955319
- زین‌الدینی میمند، زهرا، نادری، عزت‌الله، شریعتمداری، علی و سیف‌نراقی، مریم (۱۳۸۹). ارائه الگوی راهنمای تدوین برنامه درسی براساس بررسی میزان آگاهی اعضای هیئت علمی دانشگاه آزاد اسلامی واحد کرمان از محورهای اساسی برنامه‌ریزی درسی. *رهبری و مدیریت آموزشی*، ۱۴(۲)، ۹۹-۱۲۸.

- سبحانی نژاد، مهدی و یوز باشی، علیرضا (۱۳۸۹). بررسی آرا و نظرات حضرت امام خمینی (ره)، بنیانگذار جمهوری اسلامی ایران، در خصوص رسالت تربیت دینی اجتماعی دانشگاه. کنگره ملی بررسی اندیشه‌های فرهنگی و اجتماعی حضرت امام خمینی (ره).
- شمشیری، بابک، شیروانی شیر، علی و زارعی، لیلا (۱۴۰۰). آسیب شناسی تعلیم و تربیت دینی در دانش آموزان متوسطه (از دیدگاه متخصصان تعلیم و تربیت، معلمان و دانش آموزان). *پژوهش در مسائل تعلیم و تربیت اسلامی*، ۲۹ (۵۱)، ۲۵۱-۲۳۳. Dor: 20.1001.1.22516972.1400.29.51.10.2
- صاحبی، سمانه و باغکلی، حسین (۱۳۹۷). یادگیری مبتنی بر پروژه رویکردی مؤثر در تربیت دینی. اولین کنفرانس ملی دستاوردهای نوین جهان در تعلیم و تربیت، روان شناسی، حقوق و مطالعات فرهنگی- اجتماعی، دانشگاه آزاد اسلامی: خوی.
- قنبری، مهدی، نیکخواه، محمد و نیکبخت، بهاره (۱۳۹۶). آسیب شناسی کاروزی دانشگاه فرهنگیان: یک مطالعه آمیخته. *نظریه و عمل*، ۵ (۱۰)، ۳۳-۶۴.
- محبی، علی، کریمی خویگانی، روح الله (۱۳۹۲). بررسی عوامل اجتماعی مؤثر بر تربیت دینی دانشجویان دانشگاه علوم انتظامی. *فصلنامه علمی، بصیرت و تربیت اسلامی*، ۱۰ (۲۷)، ۶۵-۷۷.
- محسن پور، محدثه (۱۳۹۰). ارزیابی داده‌های کیفی. *مجله کمیته تحقیقات دانشجویی دانشگاه علوم پزشکی سبزوار*، ۱۶ (۳ و ۴)، ۵۰-۵۵.
- مشایخی‌راد، شهاب الدین (۱۳۸۵). *تعلیم و تربیت دینی*. مجموعه مقالات، پژوهشگاه حوزه و دانشگاه قم.

- Adriana, D. M. (2014). Influences of religious education on the formation moral consciousness of students. *Procedia - Social and Behavioral Sciences* 149, 518 – 523.
- Alsubaie, M.A. (2016). Curriculum Development: Teacher Involvement in Curriculum Development. *Journal of Education and Practice*, 7(9), 105-107.
- Balyer, A., & Özcan, K. (2014). Choosing Teaching Profession as a Career: Students' Reasons. *International Education Studies*, 7(5), 104-115.
- Gholampour, M., Pourshafaei, H. & Ghasemian, A.(2019). Considering the Role of Culture and Organizational Voices on Teachers' Professional Ethics. *International Journal of Ethics & Society (IJES)*, 2(1), 1-9.
- Harris, D. N., & Tim R. Sass. (2011) . Teacher Training, Teacher Quality and Student Achievement. *Journal of Public Economics*, 95 (Aug.), 798–812.
- Kay, W K., and Hans-Georg Z. (2006). A nine country survey of youth in Europe: Selected findings and issues. *British Journal of Religious Education*. 2(28), 119–29.
- Lew, I.y. (2013). National Science Education standards and preservice programs in the USA. *Journal of Curriculum studies (J.C.S)*, Vol.7 (27), 21-44.
- MAXWELL, B.(2017). Codes of Professional Conduct and Ethics Education for Future Teachers. *Philosophical Inquiry in Education*, 24 (4), 323-347.
- Robbins, M, and Leslie J. F. (2010). The teenage religion and values survey in England and Wales: An overview. *British Journal of Religious Education* 32: 307–20.

- Smith, Ch, and Melinda Lundquist D. (2005). *Soul searching: The religious and spiritual lives of American teenagers*. New York, NY: Oxford University Press.
- Thagard, P. (2006). *Hot thought: mechanisms and applications of emotional cognition*. London: The MIT Press.
- Andreassen, B. O. (2019). 'Knowledge about religions' and analytical skills in religious education: reflections from a Norwegian context. **CEPS journal**, 9(4), 73-90.
- Assa'idi, S.A. (2021). Religious Education Curriculum in Indonesian Islamic University in the Digital Age: Incepting Thematic Alquran of Fadlur Rahman, **Journal of Social Studies Education Research**, 12 (3), 294- 311.
- Bengt-Ove, A. (2019) . 'Knowledge about religions' and analytical skills in religious education: reflections from a Norwegian context – In, **CEPS Journal**; 9 (4), 73-90.

